

Dagfjärilar vid Vänern 2021

Titel: Dagfjärilar vid Vänern 2021

Tryckår: 2021

ISSN: 1403-6134

Rapportnummer: 131

Författare: Jan Rees, Länsstyrelsen Värmland

Foto: Mangsbo Dan

Utgivare: Vänerns vattenvårdsförbund

Rapporten finns som pdf på www.vanern.se

Copyright: Vänerns vattenvårdsförbund. Kopiera gärna texten i rapporten men ange författare och utgivare. Användande av rapportens fotografier eller bilder i annat sammanhang kräver tillstånd från Vänerns vattenvårdsförbund.

Förord

Under 2021 har vattenvårdsförbundet bland annat arbetat med kampanjen *”Vänerns tillgängliga stränder”* inom vattenvårdsplanen för Vänern. Vänerns vattenvårdsförbund har i samarbete med länsstyrelserna i Västra Götaland och Värmland genomfört en inventering av dagfjärilar i några områden i Vänerns skärgårdar för att öka kunskapen om dessa arter som är knutna till Vänerns sällsynta miljöer.

Pilotstudiens syfte var att:

- söka efter de fyra målarterna, kattunvisslare (VU), hedpärlemorfjäril (VU), ängsnätfjäril (NT) och sandgräsfjäril i de sju valda områdena,
- inventera dagfjärilar i allmänhet
- identifiera lokaler som kan vara lämpliga inför eventuella kommande uppföljningar av dagfjärilarna i och omkring Vänern.

Pilotstudien har finansierats av Länsstyrelsen Västra Götaland, Länsstyrelsen Värmland samt Vänerns vattenvårdsförbund.

2021-12-22

Sara Peilot

Vänerns vattenvårdsförbund

Sammanfattning

Under sommaren 2021 genomfördes en inventering av dagfjärilar på utvalda platser i Vänerns skärgårdar samt i sjönära områden på fastlandet. Syftet var dels att försöka utröna om de sällsynta arter som tidigare var en del av fjärilsfaunan kring sjön fanns kvar, dels att identifiera intressanta områden för vidare studier kommande år. Fyra arter valdes ut som särskilda målarter: kattunvisslare, hedpärlmorfjäril, ängsnätfjäril och sandgräsfjäril.

Lokalerna som inventerades var främst betesmarker men även några andra öppna områden. Totalt noterades 27 olika arter av dagfjärilar men tyvärr endast en av målarterna, nämligen sandgräsfjäril. Denna var talrik och förekom särskilt rikligt i Lurö skärgård. Den enda rödlistade dagfjärilen som noterades under inventeringen var silversmygare som påträffades på två lokaler, medan andra intressanta arter som sågs var storfläckig pärlmorfjäril, sälgskimmerfjäril, svingelgräsfjäril och pärlgräsfjäril.

Innehåll

Dagfjärilar vid Vänern 2021.....	1
Förord.....	3
Sammanfattning.....	4
Innehåll.....	5
Vänern och fjärilarna.....	6
Metodik.....	7
Lokaler.....	7
Djurö skärgård.....	7
Lurö skärgård.....	7
Onsö.....	8
Torsö.....	8
Åråsviken.....	8
Resultat.....	9
Kattunvisslare.....	9
Hedpärlemorfjäril.....	10
Ängsnätfjäril.....	10
Sandgräsfjäril.....	10
Silversmygare.....	11
Svingelgräsfjäril.....	11
Övriga arter.....	11
Framtida miljöövervakning av dagfjärilar.....	12
Litteratur.....	12
Bilaga 1.....	13
Bilaga 2.....	14
Vänerns vattenvårdsförbund.....	15
Medlemmar.....	15
Mer information.....	15

Vänern och fjärlarna

Vår största insjö skapar sitt eget lokalklimat med många soltimmar och mindre nederbörd än omgivande landskap. Temperaturskillnaderna över året är också mindre, med mildare vintrar nära sjön. Många kärleväxter har sin nordgräns i Vänerområdet och det gäller säkert också många insekter, även om denna del av faunan är förvånansvärt dåligt känd. Vid en första anblick kanske Vänerns skärgårdar ter sig tämligen homogena men variationen mellan olika områden och öar är stor. Berggrunden varierar och även om de mer näringsfattiga sura bergarterna dominerar finns lokalt stråk och områden med mer basisk berggrund som skapar förutsättningar för en rikare flora. Torra steniga och klippiga miljöer varvas med både barr- och lövdominerade skogar.

På öarna i Vänern och längs stränderna har människor bott och verkat under mycket lång tid. Ett småskaligt jordbruk utvecklades efter hand, ny odlingsmark togs i anspråk, både som åker och äng. Elden har tidigare nyttjats av människan i betydligt större utsträckning än nu, kanske främst för att bryta ny odlingsmark eller förnya växtligheten i betesmarker. Dessutom användes eld i fyrbåkar för att leda sjöfarten och eftersom de brann på samma ställe i århundraden har dessa eldar förmodligen haft en stor betydelse för jordmånens pH och tillgången på mineraler lokalt. Ängsmarker är precis som betesmarker mycket artrika miljöer med många olika kärleväxter och en stor mångfald insekter som nyttjar dem för föda. Öarna i Vänern har tidigare brukats betydligt mer än idag med bete och slåtter samt med småskaligt nyttjande av virke för husbehov. Detta gav upphov till blomrika betesmarker samt glesa, solvarma skogar som säkert också betades i stor utsträckning och hyste många nektarrika växter. Tillsammans med det gynnsamma klimatet skapades utmärkta miljöer för fjärlar.

Med tiden blev jordbruket ute i skärgården olönsamt och lades ner, vilket innebar omfattande igenväxning av både betesmarker och skog. När hävden upphör sker förändringarna ofta snabbt och vedartad vegetation etableras. På sikt är igenväxande ängsmarker en återgång till ett mer ursprungligt stadiet där skogen återtar förlorad mark men för fjärlar och många andra insekter är det en katastrof. Tillgången på nektarrika blommor minskar, marken beskuggas och blir kallare för ägg och larver. De lämpliga miljöer som ändå finns kvar fragmenteras. Elden försvinner från landskapet och i kombination med surt och kväverikt nedfall blir jordarna surare och mer näringsrika. Många fjärlar har minskat i Sverige under det senaste halvsekleet men flera arter finns kvar eller har funnits kvar längre tack vare gynnsamma förhållanden runt Vänern. Det är välkänt att apollofjärilen som tidigare fanns i Vänerns skärgårdar försvunnit och troligen är den västliga underarten (*Parnassius apollo norvegica*) helt borta från Sverige. Förmodligen har flera, mindre iögonfallande fjärlar följt i samma spår som apollofjärilen även om det är svårt att avgöra då kunskap om tidigare utbredning och numerär i Vänerområdet är mycket bristfällig för de flesta fjärlarter.

På senare år har en hel del betesmarker i Vänerns skärgårdar och omgivande landskap restaurerats, inte minst genom det stora projektet LIFE Vänern. Fjärlsfaunan har dock inte undersökts systematiskt, varken före eller efter restaureringarna.

Metodik

Inventeringens syfte var att undersöka dagfjärilsfaunan på ett antal lokaler i och kring Vänern som antingen varit kända för eller bedömts som sannolika att hysa en intressant dagfjärilsfauna (Figur 1). Syftet var vidare att identifiera lämpliga lokaler och områden där framtida uppföljning av dagfjärilar i Vänerområdet skulle kunna ske. Den största insatsen gjordes i Lurö skärgård där både nyligen restaurerade betesmarker och mer långvarigt hävdade slåtterängar besöktes, se bilaga 1 för detaljer.

Fyra arter av dagfjärilar valdes ut som speciella målarter för inventeringen, tre som är rödlistade och en som förefaller ha ökat på senare tid: kattunvisslare (VU), hedpärlemorfjäril (VU), ängsnätfjäril (NT) och sandgräsfjäril. Gemensamt för de fyra arterna är att de åtminstone historiskt har förekommit runt Vänern, men deras utbredning i dagsläget är mer osäker, med undantag för sandgräsfjärilen som är tämligen allmän runt delar av sjön. Alla fyra arterna trivs på torrängar, på stenig och sandig mark, där inslaget av nektarrika örter är stort. De fysiska förutsättningarna bör därmed finnas i områdena runt Vänern. Eftersom endast ett besök per lokal planerades under 2021 valdes första halvan av juli som inventeringsperiod, då denna tid åtminstone teoretiskt ligger inom samtliga fyra målarters flygtid. Flera av lokalerna besöktes dock två och i något fall tre gånger under sommaren, se bilaga 1.

Lokaler

Djurö skär gård

Nationalparken Djurö är kanske mest känd för sina betande dovhjortar som planterades in för jaktens skull omkring förra sekelskiftet. Innan dess beboddes öarna av människor som försörjde sig på fiske och till mindre del på jordbruk, varför rester av åker och äng kan återfinnas centralt på Djurö, vid Lyckan. Med hjälp av den stora stammen av främst dovhjort som sedan fanns på ön har vegetationen hållits tillbaka och det finns fortfarande öppna marker. På den sydligaste ön i ögruppen, Gisslan, finns lundmiljöer med ädellövträd och en rikedom av blommande örter tack vare en kalkhaltig jordmån.

Lurö skärgård

Lurö skärgård har varit bebodd under mycket lång tid och här har även funnits verksamheter som kloster och tegelbruk. Många av öarna har nyttjats som slåtteräng och betesmark i stor utsträckning och flera har även varit bebodda längre eller kortare perioder. Flera av de större öarna saknar markering för skog på den häradsekonomiska kartan från slutet av 1800-talet och nyttjades som betesmark fram till 1960- eller 1970-talet. Därefter har en omfattande igenväxning ägt rum och de öppna markerna ersattes av lövsly och enbuskar. Inom det omfattande projektet LIFE Vänern restaurerades relativt stora arealer betesmark i Lurö skärgård, men det fanns även sedan tidigare både slåtteräng och betesmark i det stora naturreservatet. Förutom på huvudön finns intressant biotop i form av torra hedar och hållmarkstorräng på öarna Appelholmen, Vithall, Sönnervass och Lindholmen. Med tanke på arealerna och det sentida brukandet torde detta vara det område som har störst potential att hysa populationer av hävdgynnade fjärilar.

Betesmark på Vithall i Lurö skärgård 2021.

Onsö

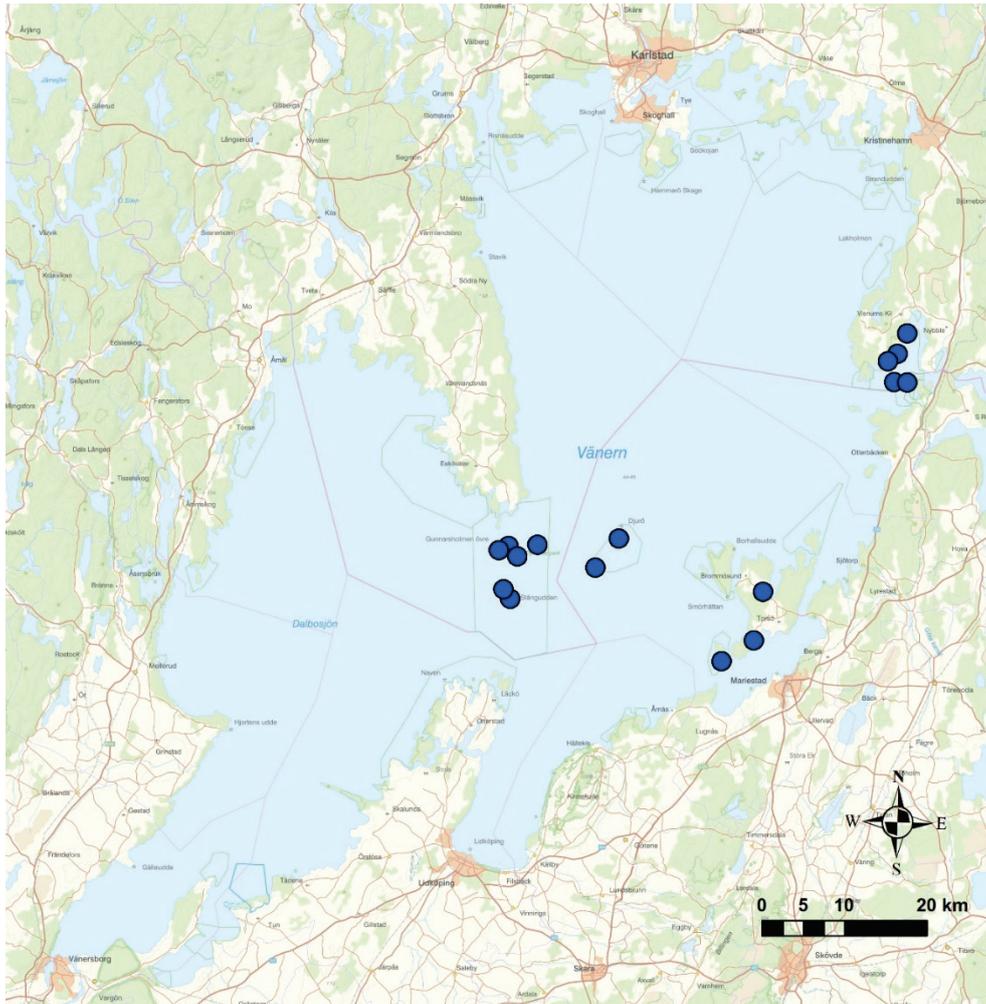
Onsö har varit bebodd under lång tid, åtminstone sedan 1300-talet och markerna har nyttjats för olika jordbruksändamål. En del betesmarker var fortfarande i bruk på 1960-talet men sedan har ön vuxit igen. I samband med att ön blev naturreservat 2005 återinfördes bete på ön och stora restaurerade betesmarker på öns södra delar har betats av nötkreatur under flera års tid.

Torsö

Som Vänerns största ö påminner Torsö mer om fastlandet runt sjön. Vägkanterna vid Kvarnkärr på den centrala delen av ön är blomrika och har tidigare uppmärksammats för den rika fjärilsfaunan. Getaryggen på öns södra del är en ljus och öppen ås där berget går i dagen och ett gynnsamt lokalklimat skapas. Även här har en intressant dagfjärilsfauna noterats tidigare.

Åråsviken

I Åråsviken finns ett av landets mest spektakulära landskap med De Geer-moräner och tillsammans med höga naturvärden i kulturlandskapet utgör de grund för att stora delar av skärgården liksom en del uddar och landområden är skyddade som naturreservat. Runt millennieskiftet restaurerades stora arealer betesmark vid Linsön-Prästön och Arskagen och dessa betas huvudsakligen med nötkreatur. Vid Västra Nötön finns marker som är mer av igenväxningskaraktär även om en del restaureringsinsatser gjorts de senaste två åren och bete med nötkreatur infördes i mindre skala 2020. Det förekommer även bete på öar ute i Åråsviken, på Svenningsöarna betar nötkreatur medan får betar på Fruskären. Öar och strandnära områden har en mycket hög variation av olika habitat runt Åråsviken.

Figur 1. Lokaler som inventerades under säsongen 2021. © Lantmäteriet Geodatasamverkan

Resultat

Sammanlagt noterades 27 olika dagfjärilsarter under inventeringen (Bilaga 2) men tyvärr endast en av de fyra målarterna, nämligen sandgräsfjäril. De arter som noterades var huvudsakligen allmänna arter, men några mer intressanta fynd beskrivs nedan.

Kattunvisslare

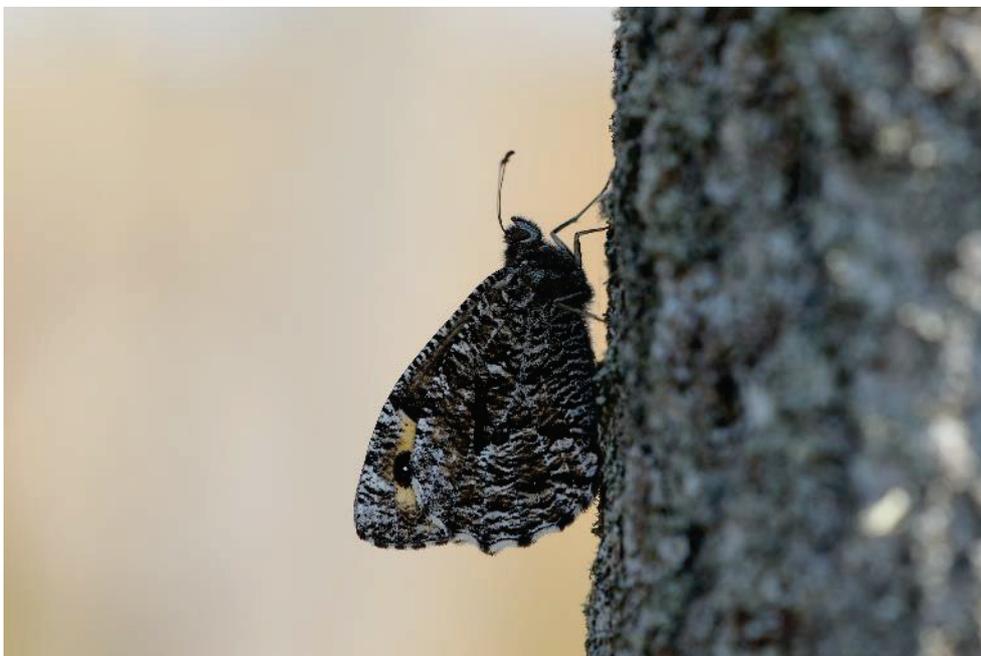
Denna snabba lilla fjäril förekommer på hållmark och klapperstensfält men även på torrängar och noteras årligen i Vänerområdet enligt data från Artportalen. Utbredningen omfattade tidigare även Dalsland och därmed fanns en kontakt med populationen i Norge. Arten har minskat mycket i Sverige och är nu rödlistad som sårbar (VU). Det är oklart vilken värdväxt som fjärilarna utnyttjar i Vänerområdet men jungfrulin, småborrar och fingerörter har föreslagits. Kattunvisslaren sågs inte under inventeringen men har rapporterats från två andra lokaler i sjöns närhet under 2021, Österplana hed på Kinnekulle och Skinnerud utanför Ölme.

Hedpärlemorfjäril

Hedpärlemorfjärilen föredrar sandiga eller klippiga torrmarker och utnyttjar den vanliga styvmorsviolen som värdväxt. Den var tidigare utbredd i stora delar av södra Sverige och har förekommit på öarna i Vänern, men har minskat kraftigt och är rödlistad som sårbar (VU). Ingen hedpärlemorfjäril noterades under inventeringen och en granskning av fynd i Artportalen ger en nedslående bild, den senaste observationen från Vänerområdet är från 2011.

Ängsnätfjäril

Utbredningsområdet för ängsnätfjärilen omfattar bara den sydvästra delen av Vänerområdet och liksom tidigare arter är den en torrängsart som gärna lever i skärgårdsmiljöer där klippvallar och sandmarker förekommer rikligt. Arten är på tillbakagång och är rödlistad som nära hotad (NT). Axveronika och svartkämpar utgör värdväxter för arten. Inga observationer av ängsnätfjäril gjordes under inventeringen och enligt Artportalen är det senaste fyndet i Vänerområdet från 2007.

Sandgräsfjärilen är talrik i Lurö skärgård. Vithall 24 juli 2021.

Sandgräsfjäril

Från att ha varit allmänt förekommande även i inlandet har denna art minskat och lever nu mest i klippiga och sandiga miljöer nära kusterna, inklusive Vänern. Sandgräsfjärilens larver lever på olika gräs men det är oklart vilken art som är värdväxt runt Vänern. Arten noterades på fyra olika öar i Lurö skärgård (Appelholmen, Vithall, Lindholmen och Sönnervass) med inte mindre än 52 individer på Vithall 24 juli, samt på Gisslan i Djurö skärgård och vid Getaryggen på södra Torsö. Tillsammans med data från Artportalen, som huvudsakligen visar på en utbredning längs sjöns västra och norra sida, kan konstateras att sandgräsfjärilen är både spridd och talrik i Vänerområdet.

Silversmygare

Silversmygarens utbredning har minskat mycket kraftigt i Sverige och arten är rödlistad som nära hotad (NT). Denna betesgynnade art trivs på torrängar, gärna i klippig terräng eller vid sandfält och grustag. Larven lever troligen på fårsvingel i Vänerområdet men även andra gräs verkar utnyttjas som värdväxt. Silversmygaren påträffades vid två lokaler under inventeringen, Getaryggen på södra Torsö och Linsön vid Åråsviken. I Artportalen finns även fynd från den södra sidan av sjön samt från Dalsland, vilket antyder att arten är spridd runt sjön.

Svingelgräsfjäril från första generationen, Stora Sönnervass 7 juni 2021.

Svingelgräsfjäril

Södra Sveriges kustlandskap, och då i synnerhet Västkusten, är svingelgräsfjärilens trakter. På senare år har den även påträffats runt Vänern och kanske finns en fast population i skärgården. Larverna lever av ett flertal olika gräs och arten förekommer i två generationer, en under slutet av maj och början av juni och en andra från slutet av juli till september. Som flertalet andra arter förekommer den på torrängar, hållmarker, klippbranter och liknande öppna miljöer. Två exemplar sågs på Stora Sönnervass i Lurö skärgård 7 juni och det finns ganska många rapporter på Artportalen från stränderna runt Vänersborgsviken under året.

Övriga arter

På Vithall och Lurö påträffades storfläckig pärlmorfjäril vid flera tillfällen under juli månad. Detta är en migrerande art som varierar kraftigt i antal och har sin nordgräns i Vänerområdet. Den expanderande sälgskimmerfjärilen noterades på Torsö. Pärlgräsfjärilen har en östlig utbredning i mellersta Sverige men påträffas även i landskapen runt Vänern. Arten sågs både på Torsö och vid Åråsviken under inventeringen.

Framtida miljöövervakning av dagfjärilar

En eventuell framtida övervakning av dagfjärilar i Vänerområdet kräver ett tydligt och väl genomtänkt syfte. Om tanken är att undersöka förekomsten av sällsynta och rödlistade arter krävs en specifik metodik med eftersök på lokaler med rätt miljö och förekomst av artens värdväxt samt under artens specifika flygtid. Denna typ av uppföljning skulle i förlängningen kunna innebära bättre förutsättningar för rödlistade fjärilar, framför allt genom restaureringar och anpassad skötsel i skyddade områden. Många av de under året inventerade lokalerna där restaureringar har skett nyligen är lämpliga att följa upp igen med mer riktade insatser.

Om syftet är att följa upp hur det går för dagfjärilsfaunan i allmänhet runt Vänern och kanske i jämförelse med Sverige i stort så vore det perfekt med ett antal slingor som kan ingå i Svensk dagfjärilsövervakning. Utifrån detta resultat kan då trender beräknas och en utvärdering av hur olika miljöer runt Vänern kan utgöra habitat för olika arter. Övervakningen skulle då också bidra till att följa dagfjärilarnas populationer nationellt. Många av de lokaler som inventerades 2021 är lämpliga för att ingå i denna typ av övervakning då det finns goda förutsättningar för att lägga ut en slinga, men många av dem kräver naturligtvis tillgång till båt.

Litteratur

- Carlberg, T. 2021. Apollofjäril av underarten *norvegica*. Fauna och flora 2021 (1): 45.
- Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna. Fjärilar: Dagfjärilar. Hesperiiidae – Nymphalidae. 2005. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.
- Thunberg, B., Landin, B., Kongbäck, H. & Furuholm, L. 1983. Skärgårdar i Vänern. En guide till natur och landskap. Prisma.
- Värmlands Museum. 2014. Historisk markanalys inför gräsmarksrestaurering på öar och uddar i Vänern. Rapport 2014:14.

[Välkommen till Artportalen - Artportalen](#)
[Nationalparksfakta](#) | [Djurö nationalpark](#) | [Välj nationalpark](#) | [Sveriges nationalparker](#)

Bilaga 1

Lokaler som besöktes under inventeringen 2021.

Lokal	N-koordinat	O-koordinat	Inventeringsdag/-ar
Djurö Lyckan	6525950	411675	15 juli
Djurö Malen	6525400	411500	15 juli
Djurö Gisslan	6521975	408550	15 juli
Lurö Appelholmen	6523450	399150	3 juli, 24 juli
Lurö Husön	6519500	397700	15 juli
Lurö Lilla Sönnervass	6524800	397250	15 juli
Lurö Lindholmen	6525000	401600	3 juli, 24 juli
Lurö Lurön	6518400	398150	3 juli, 15 juli, 24 juli
Lurö Stora Sönnervass	6524100	397000	15 juli
Lurö Vithall-Ärnön	6524800	398200	9 juli, 24 juli
Onsö Backudden	6510600	423900	15 juli
Torsö Getryggen	6513500	427900	2 juli, 22 juli
Torsö Kvarnkärr	6519100	428750	2 juli, 4 juli, 22 juli
Åråsviken Arskagen	6548100	444350	29 juni
Åråsviken Fruskär	6544750	446500	21 juli
Åråsviken Linsön	6550400	446400	25 juli
Åråsviken Nötön	6548000	445250	29 juni, 25 juli
Åråsviken Svenningsöarna	6544500	445100	21 juli

Bilaga 2

Lista över dagfjärilsarter som påträffades under inventeringen 2021.

Mindre tåtelsmygare
Silversmygare
Ängssmygare
Kålfjäril
Rovfjäril
Rapsfjäril
Citronfjäril
Mindre guldvinge
Ljung-/Hedblåvinge
Violett blåvinge
Silverblåvinge
Puktörneblåvinge
Silverstreckad pärlemorfjäril
Skogspärlemorfjäril
Ängspärlemorfjäril
Storfläckig pärlemorfjäril
Amiral
Påfågelöga
Nässelfjäril
Skogsnätfjäril
Sälgskimmerfjäril
Svingelgräsfjäril
Vitgräsfjäril
Pärlgräsfjäril
Kamgräsfjäril
Luktgräsfjäril
Slättergräsfjäril
Sandgräsfjäril

Vänerns vattenvårdsförbund

Vänerns vattenvårdsförbund är en ideell förening med totalt 74 medlemmar varav 36 stödjande medlemmar. Medlemmar i förbundet är alla som nyttjar, påverkar, har tillsyn eller i övrigt värnar om Vänern.

Förbundet ska verka för att Vänerns naturliga miljöförhållanden bevaras genom att:

- fungera som ett forum för miljöfrågor för Vänern och för information om Vänern
- genomföra undersökningar av Vänern
- sammanställa och utvärdera resultaten från miljöövervakningen
- formulera miljömål och föreslå åtgärder där det behövs. Vid behov initiera ytterligare undersökningar. Initiera projekt som ökar kunskapen om Vänern
- informera om Vänerns miljö tillstånd och aktuella miljöfrågor
- ta fram lättillgänglig information om Vänern
- samverka med andra organisationer för att utbyta erfarenheter och effektivisera arbetet.

Medlemmar

Medlemmar är samtliga kommuner runt Vänern, industrier och andra företag med direktutsläpp till Vänern, organisationer inom sjöfart och vatten-kraft, landsting, region, intresseorganisationer för fiske, jordbruk, skogsbruk och fritidsbåtar, naturskyddsföreningar, andra vattenvårdsförbund och vattenförbund vid Vänern med flera. Länsstyrelserna kring Vänern, Naturvårdsverket och Fiskeriverket deltar också i föreningsarbetet.

Mer information

Mer information om Vänern och Vänerns vattenvårdsförbund finns på förbundets webbplats: www.vanern.se. Förbundets kansli kan svara på frågor, telefonnummer 010-224 52 05.

